

Сословия, институты и государственная власть в России (Средние века и раннее Новое время): Сб. ст. памяти акад. Л. В. Черепнина. – М.: Языки славянских культур, 2010. – 992 с.

Поява кожного пропам'ятного видання є непересічною подією в історичній науці, оскільки подібні збірки, як правило містять статті та наукові розвідки присвячені темі/темам досліджень ювіляра. Власне тому особливу зацікавленість викликає поява пропам'ятної збірки статей присвяченій 100-річчю від дня народження одного з корифеїв археографії, архівістики, дипломатики та джерелознавства – Льва Володимировича Черепнина (1905–1977). Власне з особою академіка Черепнина, а також з напрямками його досліджень й пов'язана поява збірки, що вмістила 88 статей провідних науковців з понад десятка країн світу, в тому числі 11 представників від України. Більш того дане видання є певним витягом та підсумком роботи міжнародної наукової конференції, яка відбулася ще у 2005 році. Загалом географічна різнобарвність представлених наукових осередків, хронологічне розмаїття тематичних напрямків, в результаті, спричинилися до появи оригінального наукового видання.

При підготовці збірки було визначено 6 базових тематичних напрямків («Творчість акад. Л. В. Черепнина в контексті історіографії», «Археографія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни», «Станові структури та держави Давньої Русі (X – середина XIII ст.)», «Стани, державні інститути та верховна влада на Русі (середина XIII–XV ст.)», «Стани, інститути та самодержавна монархія в Росії (XVI – середина XVII ст.)», «Стани, суспільні, культурні та державні інститути Росії (кінець XVII–XVIII ст.)») відповідно до яких й надсилалися статті авторами. Разом з тим не можна не відзначити, що географічні межі статей збірника охоплюють терени Центральної та Східної Європи.

Розглядаючи більш предметно дану пропам'ятну збірку слід вказати, що до першого розділу увійшло 5 статей, з яких 3 орієнтовано переважно на відображенні постаті Л. В. Черепнина, як дослідника історії Київської Русі та ранньомодерної Росії. Зокрема це статті В. Вовіної-Лебедевої про вклад Л. Черепнина у дослідження літописання, С. Блащук про вклад вченого у дослідження Руської Правди, сл.п. Н. Юсової про вклад у вивченні давньоруської народності та В. Нікуліна про теоретичні аспекти історії селянських війн XVII–XVIII ст. у науковій спадщині Черепнина. Натомість з

цього контексту дещо виділяється стаття Н. Сініциної «Обрушивался ли преп. Максим Грек в Москве на итальянский гуманизм?»

Значно насиченішим є другий розділ представлений, як дослідженнями з архівної справи, палеографії та дипломатики, так і джерелознавчими розвідками з історії Росії та Центрально-Східної Європи. Наприклад, в контексті наукових зацікавлень Л. Черепніна такі вчені, як С. Каштанов, В. Гальцов, А. Іванов підготували дослідження присвячені діяльності молдавської канцелярії наприкінці XIV – у першій третині XV ст., творенню державного архівного фонду Московського царства у XVI–XVII ст., реконструкції джерельного комплексу «Moscovitica-Ruthenica» колишнього Ризького магістрату. У статтях інших авторів проведено джерелознавчий аналіз, як окремих джерел, як то уставних та духовних грамот, синодиків, т.зв. «новгородських ізгонних грамот», записок П. Одерборна, Бельського літописця, «Временика Івана Тімофєєва», збірки Кірши Данилова, так і цілих джерельних комплексів, на кшталт документів та матеріалів тушинських найманців 1607–1610 рр., письмових джерел псковських іконостаїв XVI ст.

Не розглядаючи детально усі 16 статей другого розділу описуваної пропам'ятної збірки, хотілося б звернути дещо більшу увагу на статтю І. Зайцева «Новые османские документы по истории московско-османско-украинских отношений в конце 60-х – начале 70-х гг. XVII века». Принагідно зазначимо надзвичайну важливість виявлення та описування документів з історії України у зарубіжних архівосховищах. Власне опису документальної спадщини Войцеха Бобовського – Алі Уфкі Бея, вірменина зі Львова й присвячена стаття І. Зайцева. Зокрема анотується та описується 18 документів (хоча за наскрізною нумерацією мало б бути 19, однак з невідомих причин документ за номером VII випав). Крім того вперше повністю опубліковано: а) лист московського царя Олексія Михайловича до османського падишаха Мехмеда IV від 6 липня 1669 р. про взяття в полон кримськими татарами боярина Василя Шереметьєва та напади татар на українські міста; б) лист гетьмана запорозького Петра Дорошенка до великого везіра Оттоманської Порти від червня 1669 р. про перемогу козаків на московським військом та закликом боротьби з Польщею; в) лист московського царя Олексія Михайловича до гетьмана П. Дорошенка від 28 липня 1669 року з наказом не порушувати умов Андрусівського перемир'я та не чинити перешкод ставленику Москви, гетьману Дем'яну Многогрішному; г) наказ послу гетьмана П. Дорошенка у Оттоманській Порті – колишньому полковнику Василю Лобойко від 9 вересня 1669 року.

Насамкінець варто згадати статтю-огляд білоруського вченого А. Груші присвячений проблемі пошуку спільного та відмінного в історії та до-

слідженні кириличного та латинського письма за останні десятиріччя. Зокрема цілковито справедливо підкреслено, що «на тлі успіхів латинської палеографії досягнення східнослов'янської виглядають аж занадто скромно». А також відзначити працю О. Дзярновича присвячену образу Східної Європи у прибалтійсько-німецькій історіографії XIII–XVI ст. в контексті західноєвропейської атмосфери «Священної війни» та війни з Московською державою.

Безпосередньо пов'язаним з історією теренів сучасної України є третій розділ збірки, представлений 12 статтями, з яких 4 підготовлено такими знаними вітчизняними дослідниками, як О. та П. Толочко, М. Котляр, Т. Вілкул. Основним напрямком наукових статей даного розділу є історія Київської Русі. Так, О. Мельникова, П. Толочко, О. Назаренко та А. Селарт звернули увагу на історіографічні та джерелознавчі аспекти історії Русі домонгольського періоду. Зокрема проведено паралелі між європейськими та скандинавськими поняттями укладення договорів, проаналізовано відображення Любечської битви як у історіографічних, так і документальних джерелах та звернуто увагу на джерела й інтерпретацію влади руських князів у Прибалтиці.

В контексті теми розділу – станові структури та держава – у представлених статтях М. Котляра, П. Лукіна, П. Стефановича, А. Кузнєцова та О. Толочко розглянуто проблеми функціонування племінної знаті в умовах формування панівної верстви Галицько-Волинського князівства, київських подій 1069 року, права бояр змінювати місце служби та підпорядкування, місце династичних браків у політичних взаєминах та, врешті-решт, з'ясування ким насправді був митрополит Київський за часів князя Данила Романовича.

Окремої уваги заслуговують, на наш погляд, статті Ю. Артамонова та П. Гайдєнко присвячені історії давньоруської церкви. Зокрема Ю. Артамонов, проаналізувавши чотири існуючі гіпотези щодо початкового етапу монастирського будівництва в Київській Русі дійшов висновку, що вже наприкінці X ст. давньоруська знать активно включається у процес церковного будівництва. При цьому, що характерно, лєвова частка з побудованих у даний період церков були приватними, тобто призначалися для задоволення релігійних потреб лише однієї родини чи роду. Також специфічною рисою даного періоду є той факт, що давньоруські автори доволі часто не розрізняють понять «церков» та «монастир». Врешті доволі цікавим є висновок дослідника про те, що перші монастирі на Русі являли собою відносно невеликі групи іноків, які проживали за рахунок багатих родин міста, відправляючи богослужіння в їх приватних церквах-обітелях.

Надзвичайно цінною з точки зору недостатньої розробленості та популярності є тема участі та інтриг православної церкви у династичних конфліктах. Саме цій дражливій темі присвятив своє дослідження казанський вчений П. Гайденко. Аналізуючи участь церкви в конфлікті Ярославичів у 1073 р. автор доходить важливих висновків. Зокрема, православне духовенство не лише прийняло активну участь у творенні негативного іміджу Святополка Володимировича (Святополка Окаянного) та Ізяслава Ярославича, але й фактично було представником візантійського базилевса на Русі і провадило політику на користь Константинополя. Крім того більшість наявних відомостей про життя та діяльність Святополка є фальсифікатом створеним православними священиками.

Наступний, четвертий, розділ збірки статей присвяченої пам'яті Л. Черепніна, характеризується значною тематичною різнобарвністю. Зокрема у статтях 13 вчених розглянуто проблеми формування державних інститутів влади, соціальної організації самої держави (це зробив на прикладі Османської імперії М. Мейєр), перетворенню волосних земель в удільне князівство (на прикладі Радонежа), переході окремих удільних князівств під владу Москви (напр.. Ростовське та Серпуховське князівства). Також звернуто увагу на побут середньовічного руського купецтва, проведено паралелі між литовсько-ординським та польсько-ординським кондомініумом в українських землях (стаття слп. Ф. Шабульдо). В цьому контексті варто згадати статтю київської дослідниці О. Русиної, яка звернула увагу на побутуюче дискусійне питання щодо того, яким, на різних історичних етапах, було ставлення православного населення Великого князівства Литовського до політичної верхівки держави. Зокрема піднято питання про тогочасні поняття «патріотизму», «малої батьківщини» і т.д.

Проблеми розвитку станового суспільства, інститутів державної влади та формуванню самодержавства в Московському князівстві періоду XVI–XVII ст. присвячено статті 22 вчених, що й творять п'ятий розділ описуваного збірника. За виключенням статті литовської дослідниці Ю. Кяупене, усі інші статті стосуються різних проблем історії Московського князівства та пізнішого царства. Наприклад, О. Філюшкін зупинив свою увагу на епістолярній боротьбі Івана IV Грозного та Стефана Баторія, М. Перрі – на проблемі народних чуток та думок про царів, О. Усенко – на питанні феномену монархічного самозванства тощо. Загалом же в статтях розглянуто формування двору монарха та його взаємодії з боярською аристократією, питання історії окремих боярських родів та появи й побуту іноземців в Московії тощо. Як вже зазначено вище, лише стаття Ю. Кяупене присвячена проблемам безпосередньо не пов'язаним з історією Росії, а стосується питання дослідження політичного народу Великого

князівств Литовського. Зокрема дослідницею розглянуто проблему формування ядра даного народу, його самоусвідомлення та темпи зростання.

Врешті шостий розділ збірки статей пам'яті Л. Черепніна містить в собі 20 статей присвячених різним проблемам історії Російської держави кінця XVII–XVIII ст. Виходячи з тематичного спрямування розділу увага дослідників була зосереджена на взаєминах станових та бюрократичних груп, у тому числі і взаємин з політичними елітами інших держав, привілеїв та обов'язків, як російського дворянства (А. Іванов, О. Марасінова, А. Мацук), так і аристократії приєднаних теренів (О. Цюрюмов, І. Кривошея). Крім того, в контексті, соціально-правової та політико-культурної історії розглянуто питання посадових правопорушень, захисту жертв війни, соціальних мікроструктур пізньомодерного села та структури родини в т.зв. «государевых описных малороссийских раскольничьих слободах» (Д. Редін, М. Акішин, Н. Соколова, Ю. Волошин), пошуку культурної ідентичності населенням промислових районів Росії та національної політики останньої (С. Голіков, Н. Нікітін). Врешті не оминули увагою дослідники й таку, мало популярну у даний час в Україні, тему, як економічна історія. Зокрема розглянуто проблеми фінансового забезпечення першого Кримського походу 1687 р., функціонування в Сибіру т. зв. «кабінетського господарства» та взаємин державних інституцій влади з економічними селянами (С. Зверев, А. Жеравіна, О. Комісаренко).

Підсумовуючи даний огляд хотілося б відзначити не лише багатогранність пропам'ятної збірки статей присвячених 100-річчю від дня народження Л. В. Черепніна, але й їх актуальність.